

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ´

Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΩΝ ΚΥΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΟΜΙΛΗΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

1. ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΚΥΝΙΚΩΝ¹

Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. ο Διογένης από τη Σινώπη του Πόντου εγκαινίασε στην Αθήνα μαζί με τους μαθητές του το φιλοσοφικό κίνημα των Κυνικών, το οποίο διατηρήθηκε στους ελληνιστικούς χρόνους και γνώρισε ιδιαίτερη ακμή στους ελληνορωμαϊκούς μέχρι και τον 5^ο μ.Χ. αιώνα. Εξάλλου μέσω της Ρώμης επηρέασε τη δυτική φιλοσοφία από την εποχή του Διαφωτισμού μέχρι τους νεώτερους χρόνους².

Οι Κυνικοί άσκησαν δριμύτατη κριτική στις ηθικές αξίες της εποχής τους, την υποκρισία και τη συμβατικότητα. Καυτηρίασαν όλους τους εκφραστές του δημόσιου βίου, φιλοσόφους, ρήτορες, πολιτικούς, ποιητές, ενώ για την ανθρώπινη δουλεία και τον κοινωνικό αποκλεισμό αντιπρότειναν την αρετή³, την αυτοκριτική και την αν-

¹ Για το ιστορικό περίγραμμα που ακολουθεί βλέπε Ματσούκα, *Ιστορία*, σελ. 213-219 και Goulet-Cazé, *Cynicism*, p. 843-849.

² Montaigne, *Essais*, 1580, Christoph Martin Wieland, *Sokrates mainomenos oder die Dialogen des Diogenes von Sinope*, 1770, Diderot, *Le neveu de rameau*, 1762. Heinrich Niehues-Pröbsting, *Der Kynismus des Diogenes und der Begriff des Zynismus*, Peter Soterdijk, *Kritik der zynischen Vernunft* (20^{ος} αι.). Επίσης βλέπε Goulet-Gazé, *The Cynics*, p. 3: «We approach the reception, or 'legacy', of Cynicism as a long discontinuous, and centrifugal cultural process...».

³ «εἶναι γὰρ τὸν κυνισμόν σύντομον ἐπ' ἀρετὴν ὁδόν», Διογ. Λαερτίου,

θρώπινη αξιοπρέπεια, αξίες με πανανθρώπινο κύρος.

Σε μία εποχή παντοδυναμίας του δημόσιου λόγου πρόβαλλαν το παράδειγμα του ασκητικού βίου και τον απέριττο, εύστροφο και αποφθεγματικό λόγο δίνοντας προτεραιότητα στην υπαρξιακή εμπειρία των σοφών ανδρών, κατά τα πρότυπα του Σωκράτη⁴.

Η διδασκαλία τους, ως προς τη μορφή και το περιεχόμενό της, δεν διασώζεται από καμία άμεση γραπτή μαρτυρία. Οι αποσπασματικές πληροφορίες για το έργο τους προέρχονται από ανέκδοτα, γνώμες και παροιμίες που επιβίωσαν στην παράδοση, αλλά δεν μπορούν να επαληθευθούν. Επίσης μία εικόνα σχηματίζεται από τη μνεία των απόψεων και των βιογραφικών τους στοιχείων, που περιλαμβάνονται σε μεταγενέστερα έργα, χωρίς όμως ιδιαίτερη αξιοπιστία είτε λόγω χρονικής αποστάσεως είτε λόγω υπερβολής. Άλλοι συγγραφείς αντιτίθενται στη διδασκαλία τους, άλλοι την εξιδανικεύουν και άλλοι την νοθεύουν με προσωπικές τους απόψεις⁵.

Βίοι, 7, 1, 21.

⁴ «Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τινος, “ποιὸς τίς σοι Διογένης δοκεῖ; Σωκράτης,” εἶπε, “μαινόμενος”» Διογ. Λαερτίου, *Βίοι*, 6, 2, 54.

⁵ Οι Επικούρειοι και ορισμένοι Πατέρες της Εκκλησίας αντιτέθηκαν στη διδασκαλία τους, ο Επίκτητος και ο Ιουλιανός την εξιδανικεύσαν, ενώ οι μαρτυρίες του Δίωνος Χρυσοστόμου (Λόγοι IV, VI, VIII, IX, X) και του Διογένους Λαερτίου (*Βίοι φιλοσόφων*), πιθανόν περιέχουν υποκειμενικές κρίσεις. Για τη στάση των Πατέρων της Εκκλησίας απέναντί τους βλέπε Gilles Dorival, *L' image des Cyniques chez les Pères Grecs, Le Cynisme ancien et ses prolongements, Actes du Colloque International du CNRS* (Paris, 22-25 juillet 1991), publiés sous la direction de Marie-Odile Goulet-Gazet et Richard Goulet, P.U.F., pp. 419-443, όπου ο συγγραφέας (σελ. 442-443) συμπεραίνει ότι η εικόνα των Πατέρων για τους Κυνικούς δεν είναι ομοίμορφη. Άλλοι ασκούν κριτική στην αδιαφορία, την υποκρισία, τη διαστροφή και τη ματαιοδοξία τους. Άλλοι έχουν θετική εικόνα, καθώς τους θεωρούν συμμάχους στον αγώνα κατά της ειδωλολατρείας ή ακόμη σαν μία προετοιμασία για τη χρι-

Η ονομασία τους ερμηνεύεται με δύο τρόπους: είτε από την τοποθεσία «Κυνόσαργες» της αρχαίας Αθήνας είτε από τους «κύνες» = «σκύλους».

Η πρώτη ακολουθεί το έθος των αθηναϊκών φιλοσοφικών σχολών, που όφειλαν την επωνυμία τους στον τόπο όπου δίδασκαν οι φιλόσοφοι, όπως Ακαδημία, Στοά, Λύκειο, Κήπος. Το Κυνόσαργες ήταν γυμνάσιο, χώρος άθλησης για τους νόθους υιούς των Αθηναίων και τους απελεύθερους, όπου υπήρχε και ναός προς τιμήν του Ηρακλή. Εκεί συνήθιζε να διδάσκει ο Αντισθένης, μαθητής του Γοργία και του Σωκράτη, ο επονομαζόμενος και «άπλοκύνων»⁶. Η ετυμολογία του «Κυνοσάργους» σχετίζεται με τη λέξη «κύων», γεν. «κυνός» + «άργος»⁷ = γρήγορος, απαστράπτων, λευκός. Σ' αυτή την περίπτωση οι Κυνικοί οφείλουν την αρχή στον Αντισθένη, ενώ παράλληλα τονίζονται οι σωκρατικές τους καταβολές.

Μία δεύτερη ερμηνεία συνδέεται περισσότερο με την απλότητα του βίου των Κυνικών και την ασυμβίβαστη και εν πολλοίς προκλητική δημόσια συμπεριφορά

στιανική ζωή, ενώ άλλοι τηρούν ενδιάμεση στάση. Αυτή η ποικιλία των απόψεων εξηγείται, κατά το συγγραφέα, από τις διαφορετικές τάσεις των ίδιων των Κυνικών. Η μία είχε ένα συγκεκριμένο σκοπó-τέλος και με τον ασκητικό βίο επιδίωκε να τον κατακτήσει. Η άλλη τηρούσε τη λιτότητα του βίου και αναζητούσε σκοπό. Με αυτόν τον τρόπο ένας Κυνικός μπορούσε συγχρόνως να είναι οπαδός στωικός, αριστοτελικός, πλατωνιστής ή και χριστιανός. Όμως για να είναι και χριστιανός θα πρέπει συγχρόνως να απαρνεύεται την αυτοκτονία και να καταφάσκει στον αποκαλυπτικό λόγο. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που σπανίζουν οι Κυνικοί-Χριστιανοί ή οι Χριστιανοί-Κυνικοί.

⁶ Απλός ή απέριτος κύων, διότι φορούσε τριμμένο επανωφόρι (τρίβωνα). Στις μεταγενέστερες πηγές παρατηρείται η τάση να χαρακτηριστεί ο Αντισθένης ιδρυτής του ρεύματος των Κυνικών, χωρίς αυτό να επαληθεύεται.

⁷ άργος > άργυρος > αργύριον, λατ. argentum, γαλλ. argent, ισπ. Argentina.

τους που στόχευε να στηλιτεύσει την παραδοσιακή ηθική. Οι Κυνικοί έμοιαζαν με τους σκύλους, καθώς έτρωγαν και διανυκτέρευαν στο ύπαιθρο, εγκαταβίωναν στα πιθάκια, προκαλούσαν τους περαστικούς στις γωνίες των δρόμων, σάρκαζαν τα δημόσια πράγματα μπροστά στα πλήθη στους ανοικτούς χώρους. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή οι Κυνικοί ομοιάζουν με τους σκύλους που «γαυγίζουν» στους δρόμους, στις πλατείες, στα λιμάνια και έξω από τα γήπεδα.

Οι Κυνικοί δεν ίδρυσαν ποτέ καμία σχολή⁸. Δεν παρέδιδαν μαθήματα σε συγκεκριμένο χώρο, δεν είχαν κάποιον διδάσκαλο επικεφαλής μήτε διαδοχή διδασκάλων. Γι' αυτό το λόγο πρόκειται περισσότερο για ένα κίνημα ή ένα ρεύμα φιλοσόφων που δίδασκαν τη φιλοσοφία με τρόπο εκλαϊκευμένο και εύληπτο βασισμένοι στο παράδειγμα του πρώτου εμπνευστή, του Διογένη. Ίσως σε αυτή την ιδιομορφία του οφείλεται και η συνεχής αποδοχή του.

Στην πολυετή δραστηριότητά τους διακρίνονται δύο αξιοσημείωτες περιόδους. Η μία σχετίζεται με τις μορφές του Διογένη και του μαθητή του Κράτη (4^{ος} και 3^{ος} π.Χ. αι.) και η άλλη τοποθετείται στην ελληνορωμαϊκή περίοδο από τον 1^ο έως τον 5^ο μ.Χ. αιώνα.

Ο Διογένης ήταν γιος τραπεζίτη. Γεννήθηκε στη Σινώπη του Ευξείνου Πόντου, όπου έλαβε προσεγμένη παιδεία. Εξόριστος από την πατρίδα του κατέφυγε στην Αθήνα, όπου πιθανόν να γνώρισε τον Αντισθένη και είχε τη γνωστή εντυπωσιακή αντιεξουσιαστική συνομιλία⁹

⁸ Goulet-Cazé, *Cynicism*, p. 844.

⁹ «φασί δέ και Ἀλέξανδρον εἰπεῖν ὡς εἶπερ Ἀλέξανδρος μὴ ἐγεγόνει, ἐθελῆσαι ἂν Διογένης γενέσθαι...ἔφρασκε δ' ἀντιτιθέναι τύχη μὲν θάρσος, νόμῳ δὲ φύσιν, πάθει δὲ λόγον. ἐν τῷ Κρανείῳ ἠλιουμένῳ αὐτῷ Ἀλέξανδρος ἐπιστάς φησιν, “αἴτησόν με ὃ θέλεις.” καὶ ὅς, “ἀποσκότησόν μου,” Διογ.

με το Μ. Αλέξανδρο καθισμένος στο πιθάρι. Στη διάρκεια ενός ταξιδιού με πλοίο συνελήφθη αιχμάλωτος από πειρατές, αγοράσθηκε δούλος από κάποιον Ξενιάδη Κορίνθιο και έγινε διδάσκαλος των παιδιών του. Ο Διογένης με τον οξύ και σαρκαστικό λόγο, την ασυνήθιστη συμπεριφορά και το λιτό βίο -*ἄπολις, ἄοικος, πατρίδος ἔστερημένος, πτωχός, πλανήτης, βίον ἔχων τούφ' ἡμέραν-*, επιδίωξε να καταγγείλει τη χλιδή και τις καταχρήσεις της αθηναϊκής κοινωνίας, στα κράσπεδα της οποίας μέγανος πληθυσμός από δούλους, θύματα των πειρατών, εξόριστους ή πένητες πολίτες αναζητούσαν νόημα για τη ζωή και την ατομική ευτυχία. Ο στόχος του ήταν να αφυπνίσει την κοινωνία με την ηχηρή ελεγκτική φωνή του και να δώσει απάντηση με τη λιτότητα και την ελευθερία από τις εξαρτήσεις στην έντονη αναζήτηση της εποχής του, που προσκυνούσε δύο κυρίως θεότητες, την Τύχη και την Ευτυχία.

Μαθητής του Διογένη υπήρξε ο Κράτης, γόνος πλούσιας οικογένειας από τη Θήβα, ο οποίος ήταν ηπιότερος στους τρόπους και στη συναναστροφή του με τους ανθρώπους σε σχέση με τη δριμύτητα του Διογένη. Ωστόσο ως προς τα δημόσια ήθη ήταν αρκετά προκλητικός, όπως και η σύζυγός του Ιππατία, που καταγόταν από τη Μαρώνεια και είχε ασπασθεί τον *κυνικό τρόπο*¹⁰.

Ο Κράτης είχε και ο ίδιος μαθητές κυρίως δούλους καταγόμενους από διάφορα μέρη εκτός Αθηνών, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγεται ο αδελφός της συ-

Λαερτίου, *Βίοι* 6, 2, 32-38, Ματσούκα, *Ιστορία*, σελ. 76-77.

¹⁰ Δημητρίου Φαληρέως, *Περί ερμηνείας* 259: «Καίτοι ἐστὶ πολλοῦ ἐκ παιδιᾶς παραμειγμένης δεινότης ἐμφαινόμενη τις, οἷον ἐν ταῖς κωμωδίαις, καὶ πᾶς ὁ Κυνικός τρόπος, ὡς τὰ Κράτητος πῆρη τις γαί' ἔστι μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ». Ο *κυνικός τρόπος* αναφέρεται πρωτίστως στον τρόπο έκφρασης, αλλά και στη συμπεριφορά των Κυνικών.

ζύγου του Μετροκλής και ο Μένιππος από τα Γάδαρα, ο οποίος επηρέασε ονομαστούς Ρωμαίους ποιητές και προ πάντων τον Λουκιανό.

Τον 3^ο π.Χ. αιώνα ο Βίων ο Βορυσθενίτης (335-245), γιος πλούσιου απελεύθερου εμπόρου, είχε προσεγμένη φιλοσοφική παιδεία και σχέσεις με τη φιλοσοφική σκέψη της εποχής του, την Ακαδημία, τους Περιπατητικούς και τους Κυνικούς. Οπαδός των Κυνικών αναφέρεται την ίδια εποχή ο Κερκίδας από τη Μεγαλόπολη, μία πολυπράγμων προσωπικότητα και ο Τέλης, του οποίου κείμενα διασώζονται στη μεταγενέστερη *Ανθολογία* του Ιωάννου Στοβαίου (5^{ος} αι.). Το περιεχόμενό τους είναι γνώμες που αποδίδονται σε κυνικούς φιλοσόφους, στον Κράτη, τον Μετροκλή και τον Βίωνα.

Κατά τους επόμενους δύο αιώνες της ελληνιστικής περιόδου το ρεύμα φαίνεται να ατονεί. Επανεμφανίζεται τον 1^ο μ.Χ. αιώνα ως ορμητική αντίδραση προς την ευμάρεια της άρχουσας τάξης στη Ρώμη και τις μεγαλουπόλεις, τη χλιδή και τις υπερβολές του βίου. Αυτές οι συνθήκες ενδυνάμωσαν την παρουσία των Κυνικών ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα, επί το πλείστον εξαθλιωμένα και ανασφαλή από τους αλληπάλληλους πολέμους, τη φτώχεια και τις έντονες ανισότητες.

Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες το κίνημα των Κυνικών δεν σημαδεύεται τόσο από το παράδειγμα ονομαστών διδασκάλων όσο από τη δυναμική του και την απήχηση στον πληθυσμό των μεγαλουπόλεων της εποχής¹¹. Οι φτωχοί, οι σκλάβοι, οι περιθωριακοί στη Ρώμη,

¹¹ «It is thus easy to understand that there are significant differences between Diogenes himself, whose target and audience was the highly cultured society of late classical Greece (in the fourth century B.C.) and those bands of Cynics who roamed the streets of Alexandria or Constantinople in the time of the Roman Empire claiming him as their

την Αλεξάνδρεια, την Αθήνα και αργότερα στην Κωνσταντινούπολη αποτελούσαν το πολυπληθές εναλλασσόμενο ακροατήριο σε όλους τους υπαίθριους χώρους, καθώς ζητιάνευαν, φώναζαν και προκαλούσαν για συζήτηση.

Συχνά ο ασκητικός τρόπος ζωής των Κυνικών συγκρίνεται με τις ακραίες επιλογές των αιρετικών Εγκρατιτών και των Αποτακτιτών¹² των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Τα κοινά σημεία που επισημαίνονται είναι η πενία, η κριτική των ψεύτικων αξιών και η άρνηση του εαυτού τους.

Ανάμεσα στους Κυνικούς αυτής της περιόδου αναφέρονται και οι χριστιανοί Peregrinus¹³ και Maximus Hero, ενώ ο υπεύθυνος για το μαρτύριο του Ιουστίνου του φιλοσόφου ήταν ο κυνικός Crescens¹⁴.

Οι Κυνικοί παρήγαγαν πολλά κείμενα τα οποία χάθηκαν, εφόσον και οι ίδιοι απέρριπταν κάθε μορφή μάθησης. Ο Διογένης και οι μαθητές του δανείστηκαν τα λογοτεχνικά είδη της εποχής τους και τα σημάδεψαν με τα αποτυπώματά τους. Αποδίδονται διάλογοι, επιστολές και τραγωδίες στο Διογένη και στον Κράτη επιστολές, τραγωδίες και παρωδία ομηρικών ποιημάτων. Επίσης οι Κυνικοί επινόησαν νέα λογοτεχνικά είδη τα οποία γνώρισαν μεγάλη επιτυχία αργότερα, όπως είναι η διατριβή

patron and model. Modes of behaviour and perceptions of problems necessarily evolved, as a function of differing contexts, in the six centuries separating the age of Diogenes from that of emperor Julian (A.D. 332-61)», Goulet-Cazé, *The Cynics*, p. 2.

¹² Πρόκειται για ομάδες αιρετικών με ακραίες ασκητικές τάσεις που καταδικάστηκαν από την Εκκλησία.

¹³ Η αντιμετώπισή του από τους Κυνικούς ήταν αρνητική. Βλ. Λουκιανού, *Περί της Περεγρίνου τελευτής* και σχετική βιβλιογραφία, Goulet-Cazé, *Cynicism*, p. 847, Downing, *Cynics and Early*, p. 283.

¹⁴ Ιουστίνου, *Β' Απολογία* 3.

(Βίων), η σάτιρα (Μένιππος) και η χρεία (Μετροκλής και ίσως νωρίτερα ο Διογένης)¹⁵.

2. ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΥΝΙΚΩΝ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ¹⁶

Κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ. η προφορική διδασκαλία των φιλοσόφων καταγράφηκε στον πεζό λόγο με ποικίλους τρόπους. Την εποχή που άρχισε να διδάσκει ο Διογένης στην Αθήνα στην περιρρέουσα λογοτεχνική ατμόσφαιρα η σωκρατική διδασκαλία με τη μέθοδο των ερωταποκρίσεων είχε αποτυπωθεί από τον Πλάτωνα με το πεζό είδος των διαλόγων, ενώ το πνεύμα της ειρωνείας του διοχετεύτηκε στην παρωδία και το μύθο. Επίσης το είδος της επιστολογραφίας χρησιμοποιήθηκε από τους φιλοσόφους (Πλάτωνα, Ισοκράτη, Αριστοτέλη) για την ανάπτυξη και τη διάδοση των απόψεών τους.

Ο κυνικός τρόπος αφορούσε στη νοοτροπία των Κυνικών, τη σκέψη τους και τον τρόπο της έκφρασής τους, η οποία ακολουθώντας τη γραμμή του Σωκράτη περιείχε στοιχεία σοβαρότητας (*σπουδαίων*) και σκωπτικής διάθεσης (*γελοίων*).

Στηριγμένοι στις αποσπασματικές μαρτυρίες μεταγενέστερων συγγραφέων για το βίο και τη διδασκαλία των Κυνικών¹⁷, οι νεώτεροι ιστορικοί καταλήγουν ότι ο Διογένης χρησιμοποίησε το λογοτεχνικό είδος των διαλόγων¹⁸ και της επιστολογραφίας, ενώ ο Κράτης την

¹⁵ Goulet-Cazé, *Cynicism*, p. 854.

¹⁶ Βλέπε σχετικά Dudley, *A History*, pp. 110-114.

¹⁷ Σημαντική πηγή πληροφοριών αποτελεί το έργο του Διογένη Λαερτίου, *Βίοι φιλοσόφων*, 3^{ος} μ.Χ. αι.

¹⁸ «Αν έγραψε ο Διογένης τους διαλόγους και τις τραγωδίες που του

τραγωδία και την επιστολογραφία σε υψηλό επίπεδο. Η λογοτεχνική αυτή παραγωγή, η οποία δεν διασώζεται, υπάγεται στην κατηγορία του σοβαρού, του σπουδαίου.

Ωστόσο, σύμφωνα με τις μεταγενέστερες πληροφορίες, ο Διογένης διαπίστωσε ότι η σοβαρότητα των λόγων και των εκτενών συλλογισμών δεν είχε την ανάλογη ανταπόκριση των ακροατών, οι οποίοι προτιμούν ευμνημόνευτους τρόπους διανθισμένους με σάτιρα (γελοῖον).

Γι' αυτό το λόγο υιοθέτησαν το σπουδαιγέλιον, έναν εκφραστικό τρόπο που υιοθετήθηκε στον πεζό και τον ποιητικό λόγο. Στον πεζό αναπροσάρμοσε στο καινούριο περιβάλλον το σωκρατικό διάλογο και την επιστολογραφία και στον ποιητικό επέδρασε στη γνωμική ποίηση, το μίμο και την κωμωδία.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια οι νεώτεροι ιστορικοί της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας, τοποθετούν και τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου λογοτεχνικού είδους που αποδίδεται κατ' εξοχήν στους Κυνικούς και ονομάζεται «διatribή»¹⁹. Ως λογοτεχνικό είδος εμφανίζεται για πρώτη

αποδόθηκαν (Διογ. Λαερτίου, Βίοι 6, 80), δεν γνωρίζουμε τίποτε για το περιεχόμενό τους. Αλλά είναι ασφαλές να πούμε ότι άσκησαν εξαιρετική επίδραση στους συγχρόνους του», Easterling, *Ιστορία*, σελ. 833.

¹⁹ «The diatribe, often associated with Bio of Borysthenes, is another good example of a form, which was extra literary or oral in the classical period that the Cynics established as a distinctive part of their own literary repertoire. It is precisely this expansion of the domain of literature through the information of oral, quotidian, and utilitarian forms of discourse that makes the Cynic impact on literary culture truly significant. It is not simply a matter of introducing new styles or Cynic themes or adopting Socratic forms to new purposes, but rather one opening up whole new areas of literary activity and using these new forms as a way of critiquing the conventional genres of writing and thinking enshrined in the more established classical kinds rooted in the old oral culture. The map of Greek literature simply wasn't the

φορά στο έργο του Βίωνος. Τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι η χρήση της αλληγορίας, των ανεκδότων, η συνομιλία μ' έναν εικονικό συνομιλητή²⁰, ο οποίος αντιτίθεται στις απόψεις του ομιλητή/συγγραφέα.

Η διατριβή των Κυνικών επηρέασε συγχρόνους φιλοσόφους ελληνόφωνους²¹ (Επίκτητο)²² και λατινόφωνους (Seneca, Musonius), καθώς επίσης και εκκλησιαστικούς συγγραφείς (Συνέσιο, Θεμίστιο, Γρηγόριο Ναζιανζηνό).

Αυτή η θέση υποστηρίχθηκε στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα από Γερμανούς κυρίως φιλολόγους, ιστορικούς της λογοτεχνίας ή εκδότες φιλοσοφι-

same after the Cynics», Goulet-Cazé, *The Cynics*, p. 84.

²⁰ Βλέπε Norden, *Die Antike*, p. 129, όπου υποστηρίζεται ότι η διατριβή εξελίχθηκε από το διάλογο. Ο ομιλητής τοποθετεί στη θέση των συνομιλητών τον εαυτό του και έναν εικονικό συνομιλητή, με τον οποίο επιχειρηματολογεί κατά το πρότυπο των αγορεύσεων των ρητόρων. Τα χαρακτηριστικά της διατριβής είχαν ήδη διαμορφωθεί από τους Σωκρατικούς και τους Σοφιστές, ενώ η καινοτομία των Κυνικών έγκειται στην εισαγωγή του συνομιλητή με το ρήμα στον γ' ενικό πρόσωπο «φησί» (inquit), το οποίο απαντά στις χριστιανικές ομιλίες.

²¹ «Οι Στωικοί, ο Ζήνων και ο Κλεάνθης, έγραψαν έργα με τον τίτλο αυτό και μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν σύντομες ηθικές ομιλίες. Αλλά τα στωικά δείγματα του είδους που σώζονται, οι διατριβές του Επικτήτου που καταγράφηκαν από τον Αρριανό επηρεάστηκαν από την κυνική διατριβή, που ίσως αναπτύχθηκε πρώτα από το νεώτερο, σύγχρονο του Ζήνωννα, τον Βίωνα τον Βορυσθενίτη. Μια ιδέα της μορφής και του περιεχομένου των διατριβών του Βίωνα μπορεί να ανακτηθεί από τη διατριβή ενός άλλου συγγραφέα, του Τέλητα (ίσως β' μισό του 3^{ου} αι.)», Easterling, *Ιστορία*, σελ. 835.

²² «Η συλλογή του Αρριανού αποτελείται από 95 σύντομες διαλέξεις ή λόγους και το *Εγχειρίδιον*, που συγκεντρώνει 53 παραθέματα από τις διατριβές ως περίληψη της ηθικής διδασκαλίας του Επικτήτου, είναι γνωστό ως *Διατριβή*, γιατί ανήκει σε μία παράδοση λαϊκού κηρύγματος σε ηθικά θέματα που χρησιμοποιούσαν μερικοί άλλοι στωικοί φιλόσοφοι, και άρχισε με τους Κυνικούς τον 3^ο αιώνα. Οι *Διατριβές* του είναι γεμάτες ανέκδοτα και φανταστικές συνδιαλέξεις. Το ύφος του είναι ζωηρό και ανεπίσημο», Easterling, *Ιστορία*, σελ. 830.

κών έργων της ελληνιστικής περιόδου²³. Έκτοτε επηρέασε όλη τη σχετική βιβλιογραφία. Η γενική άποψη που επικράτησε με παραλλαγές στη διατύπωση είναι η εξής: «το φιλολογικό επίτευγμα της κυνικής φιλοσοφίας που είχε τις πιο πλούσιες συνέπειες ήταν η διαμόρφωση της *διατριβής*, του θρησκευτικού λόγου που απαγγελλόταν με τσουχτερό πνεύμα και επιθετική σάτιρα, ζωντανεμένη με πολεμική, σε φανταστικούς διαλόγους. Αυτό το γεγονός το συνδέουμε με το όνομα του Βίωνα του Βορυσθενίτη, ενός απελεύθερου, που έλαβε αποφασιστικά ερεθίσματα στην Αθήνα. Δυστυχώς οι λίγοι τίτλοι και ειδήσεις δεν μας επιτρέπουν να δούμε τίποτε άλλο παρά ότι οι *διατριβές* του ξεσπάθωσαν εναντίον των παθών και των κάθε λογής προκαταλήψεων... Λείψανα των *διατριβών* του Τέλητα διέσωσε ο Στοβαίος»²⁴. Επιπλέον τονίζονται επιδράσεις της *διατριβής* στην ιουδαϊκή και τη χριστιανική γραμματεία, ιδιαίτερα στον Απ. Παύλο, ο οποίος επί το πλείστον παραθέτει τις απόψεις ενός εικονικού συνομιλητή, ώστε στη συνέχεια να τις ανασκευάσει, όπως ακριβώς ο Βίων, ο Επίκτητος και ο Σενέκας, χρησιμοποιώντας το χαρακτηριστικό ρήμα «φησί»²⁵.

²³ Βλέπε λεπτομερή βιβλιογραφικό κατάλογο Jocelyn, *Diatribes and sermons*, p. 3.

²⁴ Lessky, *Ιστορία*, σελ. 928-929.

²⁵ Norden, *Die Antike*, p. 506, υποσ. 1, ο συγγραφέας κινείται στην ίδια γραμμή των γερμανόφωνων ιστορικών της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Επίσης Malherbe, *Moral*, p. 129: «The earlier diatribes (e.g. those of Teles) seem to have been lively, even entertaining, with a pronounced use of dialogue, with a fictive opponent lending spice to the whole. The later diatribes (e.g., those of Musonius, Seneca, Dio Chrysostom and Plutarch) are calmer in tone, more didactic, are arranged more systematically, and, while they retain the dialogical feature characteristic of the diatribe, are more restrained in using it. The diatribe could be used in different types of communication - for example, in letters (e.g. Seneca, Paul, James) as well as in discourses to

3. Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΩΝ ΚΥΝΙΚΩΝ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η μελέτη γνωστού Γερμανού βιβλικού θεολόγου²⁶ αποτέλεσε την κοινή αναφορά όλων των μεταγενέστερων ερευνητών και την αφορμή για περισσότερο εξειδικευμένες εργασίες με κοινό θέμα την επίδραση της διατριβής στις επιστολές του Απ. Παύλου.

Το κατ' εξοχήν υφολογικό στοιχείο που επισημαίνεται είναι ο διάλογος ανάμεσα στον κήρυκα/ομιλητή και έναν εικονικό συνομιλητή του που προβάλλει αντιρρήσεις. Ο διάλογος προϋποθέτει ερωτήσεις και αποκρίσεις μεμονωμένες ή αλληλοδιάδοχες και ανάλογες εκφράσεις του τύπου «*τί οὖν ἐροῦμεν, τί ἐροῦμεν, τί οὖν ἐροῦμεν... μὴ γένοιτο, ἀλλ' ἐρεῖ τις*» που είναι κοινές στις επιστολές του Απ. Παύλου και στα κείμενα που αποδίδονται στους Κυνικούς-Στωικούς²⁷:

the public (e.g. Teles, Epictetus), and could be used to attain protreptic and paraenetic ends». Οι ερευνητικές εργασίες του Malherbe στηρίζονται στη θέση του Bultmann και επηρέασαν μεταγενέστερους, όπως ο Stanley Stowers, *The Diatribe and Paul Letter to the Romans*, SBLDS 57, Scholars, Atlanta 1981).

²⁶ R. Bultmann, *Der Stil der Paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatrib*, FRLANT 13, Vandenhoeck & Ruprecht, Goettingen 1910, Stanley Stowers, *A Critical Reassessment of Paul and the Diatribe: The Dialogical Element in Paul's Letter to the Romans*, Ph.D. Dis's, Yale University, 1979.

²⁷ Πβ. Malherbe, *Μὴ γένοιτο*, passim, όπου ο συγγραφέας εξετάζει τη χρήση της φράσης «*μὴ γένοιτο*» στις επιστολές του Απ. Παύλου και των Στωικών και οδηγείται στο συμπέρασμα ότι απαντά μόνον στον Επίκτητο. Εξάλλου ο Απ. Παύλος την χρησιμοποιεί ως μεταβατική στην ανάπτυξη του συλλογισμού του με μία ρητορική ερώτηση που καταδεικνύει έναν παραλογισμό. Στις επιστολές του Απ. Παύλου επισημάνθηκαν και άλλοι εκφραστικοί τρόποι που σχετίζονται με τον προφορικό λόγο και την αμεσότητα του κήρυκα/ομιλητή με τους αποδέκτες του. Βλέπε Stowers, *Apostrophe*, passim. Πρόκειται για την ηθοποιία ή προσωποποιία, που εντάσσεται στο γενικότερο ρητορικό σχήμα της αποστροφής. Ο ομιλητής αναφέρει επιχειρήματα του συνομιλητή

- Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἀμαρτία, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ; (Ρωμ. 6, 1)

- εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; κατὰ ἄνθρωπον λέγω. (Ρωμ. 3, 5)

- Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἀμαρτία; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἀμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου· τὴν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, οὐκ ἐπιθυμήσεις. (Ρωμ. 7, 7)

- Ἄλλ' ἐρεῖ τις· πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποῖω δὲ σώματι ἔρχονται; (Α΄ Κορ. 15, 35)

- Ἄλλ' ἐρεῖ τις τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν; (Ρωμ. 9, 19-21)

Ἐνα περίγραμμα για το λογοτεχνικό εἶδος της διατριβῆς παρουσιάστηκε την ἴδια περίπου εποχὴ ἀπὸ μία συγκριτικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία στηρίχτηκε στις πηγές που αναφέρονται στους Κυνικούς και τους Στωικούς, καθὼς ἐπίσης και σε ἔμμεσες μαρτυρίες ρητόρων. Στη μελέτη ἀριθμῆθηκαν 94 θέματα της διατριβῆς σε κατηγορίες και υποκατηγορίες και τα υφολογικά της στοιχεῖα²⁸.

Με αὐτὸν τον τρόπο ὁ λόγος των περιπλανώμενων αγορητῶν²⁹ που εἶχαν ευρύτατη ἀπήχηση στα λαϊκά

του και στη συνέχεια τα ἀναιρεί. Στον προφορικό λόγο αὐτὸ το σχῆμα συνοδεύεται ἀπὸ κατάλληλο τόνο στη φωνή του ομιλητή, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ να μιμηθεῖ τὴ χροιά και τον ἐπιτονισμό των φράσεων του ἀπόντος ἢ παρόντος συνομιλητή του. Βλέπε περισσότερα Lausberg, *Handbuch*, p. 407-414.

²⁸ A. Oltramare, *Les origines de la diatribe romaine*, Genève 1926.

²⁹ Marrου, *Ιστορία*, σελ. 298-299, ὅπου ἀριθμοῦνται οἱ μορφές της φιλοσοφικῆς διδασκαλίας στους ἐλληνορωμαϊκοὺς χρόνους: α) ἡ κα-

στρώματα της ελληνορωμαϊκής περιόδου έγινε περισσότερο συγκεκριμένος. Εξάλλου τα πορίσματα αυτής της μελέτης αποτέλεσαν τη βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε και η προσέγγιση της χριστιανικής γραμματείας³⁰ της ίδιας περιόδου.

Σε γενικές γραμμές εκείνο που προκύπτει από τη σχετική βιβλιογραφία³¹ είναι η ευρεία εξάπλωση του κινήματος των Κυνικών στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, η προσέλευση πολλών ακροατών στις δημόσιες ηθικές διδασκαλίες τους και ο ζωντανός προφορικός τους λόγος με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του: τις ερωταποκρίσεις, τα επιφωνήματα, τα παραδείγματα, τα ανέκδοτα, την αλληλουχία των ερωτήσεων και τη χρήση του β' ή του γ' προσώπου στη θέση κάποιου εικονικού συνομιλητή.

Οι ηθικές διδασκαλίες των διαφόρων φιλοσοφικών σχολών της ελληνοιστιικής περιόδου δεν είναι γνωστό με ποιον τρόπο διείσδυσαν στον ιουδαϊκό και το χριστιανικό κόσμο³². Ωστόσο πολλοί υποστηρίζουν ότι το ορμητι-

νονικώς οργανωμένη, β) η των μεμονωμένων διδασκάλων και «υπάρχουν τέλος οι περιπλανώμενοι φιλόσοφοι, λαϊκοί αγορηταί ή μάλλον κήρυκες θεολόγοι...».

³⁰ Όχι μόνον η χριστιανική και η ιουδαϊκή, η οποία ήδη είχε παλαιότερες ερευνητικές ρίζες, όπως D. Wendland, *Philo und die Kynisch-Stoische Diatribe, Beiträge zur Geschichte der Griechischen Philosophie und Religion*, Berlin 1895, αλλά και τα κείμενα που αποδίδονται σε γνωστικούς κύκλους. Βλέπε Martin, *The treatise*, όπου επισημαίνονται υφολογικά στοιχεία της διατριβής, δηλαδή η χρήση του β' ενικού προσώπου και η ευθεία ερώτηση στο γνωστικό κείμενο *Πραγματεία περί αναστάσεως* (CG I, 3), με βιβλιογραφική αναφορά σε άλλες παρόμοιες μελέτες γνωστικών κειμένων.

³¹ Downing, *Origins*, p. 44-45.

³² «It is not always clear how elements from this tradition found their way into Christianity. Sometimes Christian writers appropriated material, consciously or unconsciously, directly from the pagan supply at their disposal. But Jews had already done the same, and sometimes

κό ρεύμα των Κυνικών θα πρέπει να διαπότισε τις εθνικές περιοχές που γειτόνευαν με την Παλαιστίνη και γι' αυτό το λόγο οι πρώιμοι χριστιανοί κήρυκες προσάρμοσαν το ιεραποστολικό τους κήρυγμα προς τα ακουστικά ερεθίσματα, με τα οποία ήταν εξοικειωμένοι οι αποδέκτες τους. Άλλωστε μόλις εξήλθε το κήρυγμα του Ευαγγελίου από την ιουδαϊκή συναγωγή, οι πρώτοι ακροατές των μαθητών του Ιησού ήταν το ίδιο εναλλασσόμενο ακροατήριο των Κυνικών, οι απλοϊκοί, περιθωριακοί και ανασφαλείς πολίτες της τότε γνωστής οικουμένης.

Εκτός από τα κοινά υφολογικά χαρακτηριστικά χριστιανικού κηρύγματος και διατριβής των Κυνικών, η βιβλική έρευνα προχώρησε στο συμπέρασμα ότι ο κυνικός τρόπος επηρέασε τους Συνοπτικούς για την επιλογή της ύλης τους. Αυτό σημαίνει ότι από την αφθονία του πρώτου χριστιανικού κηρύγματος εκείνοι συμπεριέλαβαν αυτό που παρουσίαζε ομοιότητες, τηρουμένων πάντοτε των αναλογιών, με την ηθική διδασκαλία των Κυνικών. Η θέση τεκμηριώνεται με εύγλωττα παράλληλα χωρία από τους Κυνικούς και τους Συνοπτικούς, χωρίς να υποστηρίζει εξάρτηση των βιβλικών κειμένων. Εκείνο που υπογραμμίζεται είναι η επίδραση στο κριτήριο της επιλογής, εφόσον το μόνο αποδεκτό παράδειγμα δημόσιας διδασκαλίας ηθικού περιεχομένου κατά τον 1^ο αι. μ.Χ. έφερε τη σφραγίδα των Κυνικών³³.

material from the moral tradition came to Christianity in a form given by this Jewish adaption of the tradition», Malherbe, *Moral*, p. 11.

³³ Downing, *Cynics*, p. 590-591. Οι ίδιες θέσεις παρουσιάζονται εκτενέστερα με βιβλιογραφική τεκμηρίωση και σύγκριση χωρίων από τους Συνοπτικούς, την πρώιμη χριστιανική γραμματεία και τους Κυνικούς από τον ίδιο συγγραφέα σε προγενέστερη εισήγηση σε συνέδριο. Στην κριτική παρουσίασή του για τους Κυνικούς αξιοσημείωτη είναι η θέση του για την πατρότητα της λεγόμενης διατριβής, που οφείλεται στα πορίσματα νεώτερων ερευνών: «In effect,

Οι ενδεχόμενες επιδράσεις των Κυνικών στον καθορισμό της ύλης των Συνοπτικών ίσως αποτελούν αφορμή για περαιτέρω επιστημονικές συζητήσεις, ωστόσο η θέση που υποστηρίχθηκε στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} για το λογοτεχνικό είδος της διατριβής ανετράπη προσφάτως από περισσότερο εξειδικευμένη έρευνα.

Βεβαίως είναι γεγονός ότι στη βιβλιογραφία, όπου γίνεται λόγος για τη διατριβή, υπάρχει και η επιφύλαξη για την έλλειψη επαρκών στοιχείων και την αναξιοπιστία των μεταγενέστερων πηγών, ωστόσο η διατριβή γίνεται αποδεκτή ως διακριτό λογοτεχνικό είδος.

4. Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ, ΑΜΦΙΣΒΗΤΟΥΜΕΝΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΕΙΔΟΣ

Ο σχολιασμός στα λιγοστά αποσπάσματα που σώθηκαν από το έργο του Βίωνος του Βορυσθενίτη, στον οποίο είχε αποδοθεί η πνευματική πατρότητα της διατριβής, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η διατριβή δεν αποτελεί ένα λογοτεχνικό είδος³⁴. Και τούτο διότι η προσεκτική γλωσσική διερεύνηση του όρου οδηγεί κατ' αρχάς στη σημασία της ενασχόλησης, αργότερα σε μια μορφή προφορικής διδασκαλίας και στη συνέχεια στη γραπτή μορφή αυτής της διδασκαλίας. Γι' αυτό το λόγο εναλ-

neither in ideas expressed nor in practices adopted do we find any distinctive “essence” of Cynicism in our period. Even the vocabulary, the “slogans” such as *parrhesia*, *apatheia*, *anaideia*, *autarkeia*, even “Cynic” itself, are absent from many documents widely accepted as Cynic. It is true that we still find references today to the “Cynic diatribe”, which might be thought to display a common inventory of Cynic *topoi*, but evidence for such an imagined Cynic rhetorical genre has not been forthcoming», Downing, Christians and Early, p. 287.

³⁴ Kindstrand, *Bion*, pp. 21-55, passim και pp. 96-99.

λάσσεται σε τίτλους των έργων του με τις λέξεις «υπομνήματα» ή «συγγράμματα».

Εξάλλου η φιλοσοφική διδασκαλία του Βίωνος πιθανόν να είχε τη μορφή των «διαλέξεων» ή των «διαλόγων» και η ανάπτυξη των επιχειρημάτων του να είχε σύντομη και περιεκτική μορφή, η οποία στην αρχαία ρητορική ονομαζόταν διατριβή: «*διατριβή ἐστὶ βραχέος διανοήματος ἠθικοῦ ἕκτασις, ἵνα ἐμμείνη τὸ ἦθος τοῦ λέγοντος ἐν τῇ γνώμῃ τοῦ ἀκούοντος*»³⁵.

Στην ίδια μελέτη επίσης τονίζεται ότι τα κατ' εξοχήν υφολογικά στοιχεία που συνιστούν τη λεγόμενη διατριβή, δηλαδή ο εικονικός αντίπαλος/συνομιλητής, οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις, τα επιφωνήματα και η προσωποποιία είναι ήδη γνωστά από τους κλασικούς ρήτορες.

Ο Βίων τα χρησιμοποίησε μέσα σ' ένα απλουστευμένο γλωσσικό περιβάλλον, ανάλογο με το στόχο της εκλαϊκευμένης διδασκαλίας του, χωρίς να αποτελούν δική του λογοτεχνική επινόηση. Τα αποσπάσματα που σώθηκαν από τα έργα του δεν θυμίζουν τους λόγους του Δημοσθένη, όμως οπωσδήποτε προδίδουν γνώσεις της ρητορικής, τις οποίες οπωσδήποτε είχε και ο Διογένης λόγω της παιδείας του αλλά και της πνευματικής συγγένειας με το ρήτορα Αντισθένη.

Άλλωστε οι Κυνικοί, παρ' όλο που απέρριπταν την επικρατούσα μόρφωση, δεν δίστασαν να χρησιμοποιήσουν όπλα της πανίσχυρης τότε ρητορικής τέχνης, για να κατατροπώσουν τον εικονικό τους αντίπαλο και να τον πείσουν για την απλότητα του βίου και την ελευθερία από τις ποικίλες εξαρτήσεις. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια τοποθετείται και η χρήση της μαιευτικής μεθόδου,

³⁵ Ερμογένους, *Περί μεθόδου δεινότητος* 5.

της σάτιρας και της ειρωνείας, που αποτελούν ίδιον των πλατωνικών διαλόγων και προδίδουν την πνευματική καταγωγή του Βίωνος και των ομοτέχνων του από το Σωκράτη.

Την ίδια περίπου εποχή που δημοσιεύτηκαν τα σχόλια στο αποσπασματικό έργο του Βίωνα Βορυσθενίτη η συζήτηση για την έννοια της διατριβής συνεχίστηκε εντονότερη. Το ζητούμενο είναι η σημασία του όρου «διατριβή» στις επιγραφές φιλοσοφικών έργων που ανήκουν στην ελληνόφωνη ή τη λατινόφωνη γραμματεία³⁶.

Η συγκριτική εξέταση των τίτλων με το περιεχόμενο των έργων οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η διατριβή χρησιμοποιείται χωρίς να υπονοεί ειδικότερα ένα λογοτεχνικό είδος, αλλά απαντά ως συνώνυμη του όρου «λόγος» (*sermo*). Ειδικότερα η προσεκτική συγκριτική έρευνα της χρήσης του όρου οδήγησε στις εξής τεκμηριωμένες απόψεις:

- Η γερμανόφωνη βιβλιογραφία για τη διατριβή επηρέασε τη μεταγενέστερη, χωρίς να έχει μελετηθεί επαρκώς η χρήση του όρου στην αρχαία γραμματεία.

- Το ρήμα «διατρίβειν» δεν απαντά ποτέ ως συνώνυμο του «φιλοσοφείν». Χρησιμοποιείται με την έννοια του «φθείρω τον χρόνον, τον δαπανώ ματαίως ή τον παρακλώω».

- Η παράγωγη λέξη διατριβή μπορεί να σημαίνει σπουδή, μία ομάδα σπουδής της φιλοσοφίας ή τον χώρο όπου σπουδάζουν τη φιλοσοφία.

³⁶ Βλέπε Jocelyn, *Diatribes and sermons*, p. 3-7, Jocelyn, "Diatribes" p. 89-91, H. B. Gottschalk: *More on DIATRIBAI*, LCM 8. 6 (June 1983), p. 91-92.

- Σε αρκετά χωρία φιλοσοφικών έργων η διατριβή προσεγγίζει τη σημασία του διαλόγου ή της διαλέξεως ως προς το νόημα.

- Τα υφολογικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στη διατριβή δεν αποτελούν ένα ιδιαίτερο είδος της φιλοσοφικής γραμματείας, αλλά μία ποικιλία της ρητορικής αφθονίας.

- Υπάρχουν περιπτώσεις όπου η διατριβή σημαίνει τάξη μαθητών ή σεμινάριο σε αντίθεση με την επίσημη διδασκαλία, αλλά και εργώδη επιχειρηματολογία.

- Ο τίτλος του έργου του Δίωνος Χρυσσοστόμου *Διατριβή τῶν ἐν τῷ συμποσίῳ*³⁷ είναι αποπροσανατολιστικός, εφόσον παραπέμπει στη θεματολογία παρά στο ύφος του έργου.

- Ο τίτλος *Ἐπικτήτου διατριβαί*, στον οποίο θεμελιώθηκε η άποψη για το λογοτεχνικό είδος των διατριβών και η κοινή προέλευση από τους Κυνικούς και τους Στωικούς, δεν παραπέμπει στο είδος που ανήκουν τα γραπτά έργα του, αλλά στον τρόπο της δικής του φιλοσοφικής ενασχόλησης και στις δραστηριότητές του.

- Η συχνή αντιδιαστολή των όρων «διάλογος» και «διατριβή» και η χρήση του όρου «διάλογος» στον Πλάτωνα επιτρέπει τις εξής εικασίες:

α) η διατριβή αναφέρεται σε μία συνομιλία ανάμεσα σ' ένα φιλόσοφο και σοβαρούς μαθητές μέσα σ' ένα περιβάλλον σπουδών, ενώ

β) ο διάλογος σχετίζεται με τη συνομιλία ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, σ' ένα οποιοδήποτε περιβάλλον, όπου ο ομιλητής είναι γνωστό υπαρκτό πρόσωπο, ενώ ο συνομιλητής του μπορεί να είναι εικονικός.

³⁷ Δίωνος Χρυσσοστόμου, *Λόγοι* 27.

- Τίτλοι σε έργα φιλοσόφων του τύπου «αί διατριβαί» σχετίζονται με τη σημασία της λέξης διατριβή, ενώ δεν υπαινίσσονται κάποιο ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος.

- Η φράση «οί περι τὸν Βίωνα ἐν ταῖς Διατριβαῖς»³⁸ δεν σχετίζεται με τον λόγο και το λογοτεχνικό είδος που ανήκει, αλλά περισσότερο με τις συνθήκες μέσα στις οποίες εκφωνήθηκε ο λόγος.

Ύστερα από έναν αιώνα βιβλιογραφικής παρουσίας του λογοτεχνικού είδους της διατριβής, την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα σε μία διδακτορική ιστορικο-φιλολογική έρευνα, ο συγγραφέας συζήτησε όλες τις θέσεις, τις τάσεις και τις επιφυλάξεις που επικράτησαν γύρω από τη «διατριβή» και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μάλλον υπήρξε επινόηση των παλαιότερων φιλολόγων παρά λογοτεχνική δημιουργία των Κυνικών και των Στωικών. Άλλωστε κατά την ύστερη αρχαιότητα ο όρος δηλώνει περισσότερο την ενασχόληση ενός διδασκάλου με τους μαθητές του, παρά μία διδακτική μέθοδο ή ένα διακριτό λογοτεχνικό είδος³⁹.

³⁸ Διογ. Λαερτίου, Βίοι 2, 77: «τοῦ δὲ θεράποντος ἐν ὀδῶ βαστάζοντος ἀργύριον καὶ βαρυνομένου, ὡς φασιν οἱ περὶ τὸν Βίωνα ἐν ταῖς Διατριβαῖς, “ἀπόχεε”, ἔφη, “τὸ πλέον καὶ ὅσον δύνασαι βάσταζε”».

³⁹ Gonzalez, *Historia*, p. 101: «En primer lugar hemos podido contar sobre todo el concepto “diatriba” como (sub-)género literario non constituye una construcción de la filología moderna, propiamente alemana, de finales del siglo pasado. Nada certifica, en efecto, que para los griegos antiguos la palabra *diatribē* tuviera semejante sentido técnico sino, a lo sumo, uno descriptivo, que refería vagamente la praxis pedagógica de un individuo en el trato con sus discípulos u otros hombres, sin especificar ni la forma o el método seguidos ni los contenidos que se impartían». Ἦδη νωρίτερα η σχετική έρευνα είχε οδηγηθεί στο ίδιο αποτέλεσμα με τη χαρακτηριστική προτροπή «ας ξεχάσουμε τα περί διατριβής»: «If we possessed entire the work referred to by Diogenes at 2.77 we should know a great deal more than we do about the 3rd century Athenian schools and the way in

5. Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΙ Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ⁴⁰

Είναι φανερό ότι η νεώτερη εξειδικευμένη έρευνα για τη χρήση του όρου «διατριβή» οδήγησε στην απόρριψη ενός ομώνυμου λογοτεχνικού είδους. Ωστόσο αυτό το επιστημονικό πόρισμα δεν συνεπάγεται και την αναίρεση των συγκεκριμένων υφολογικών στοιχείων, τα οποία ανάγονται στην κλασική ρητορική, αποτελούν κατ' εξοχήν επιλογή των Κυνικών και χρησιμοποιήθηκαν από τον Απ. Παύλο, ίσως ενσυνειδήτως, εφόσον ήταν ιδιαίτερα οικεία στους εθνικούς αποδέκτες του ιεραποστολικού κηρύγματός του.

Όσο για τις ερωταποκρίσεις που διακρίνουν το κήρυγμα των ραββίνων και στη συνέχεια του Ιησού, απαιτούνται περισσότερα στοιχεία και πληρέστερες μελέτες, για να εξαχθεί κάποιο ασφαλές συμπέρασμα⁴¹. Άλλωστε συχνά οι υφολογικές επιλογές οφείλονται στη φυσική ευγλωττία, χωρίς να είναι το αποτέλεσμα ειδικής διδασκαλίας.

Κατά τους ελληνοιστικούς και τους ελληνορωμαϊκούς χρόνους, στις πλατείες, τα γυμνάσια και τα θέατρα των πόλεων, εκτός από τα «γαυγίσματα» των Κυνικών, αντηχούσαν και τα «κελαρύσματα» των ρητόρων και

which the scholarship talked. We might not, however, be much wiser about the exact significance of the work's title. In the meantime let us talk about Greek philosophy and Latin literature in plain English, maintaining silence about what we do not know, and forget about the 'diatribe'. Jocelyn, "Diatribes", p. 91.

⁴⁰ Βλέπε περισσότερα Κούκουρα, *Η Ρητορική*, σελ. 139-181.

⁴¹ Συνήθως εκείνο που τονίζεται είναι η γνωριμία των ραββίνων με την ελληνοιστική λογοτεχνική παραγωγή στην Αλεξάνδρεια και η υιοθέτηση εκφραστικών τρόπων. Όμως μένει να αποδειχθεί σε ποια εποχή και με ποιον τρόπο επηρεάστηκαν οι ραββίνοι των Ιεροσολύμων, ώστε να χρησιμοποιήσει τα ίδια μέσα και ο Ιησούς.

σοφιστών. Τα πλήθη που πρόσεχαν τους ρακένδυτους κυνικούς φιλοσόφους, γιατί κατανοούσαν το λιτό και εύστροφο λόγο τους, την κοινωνική κριτική και τη συνέπεια ηθικής διδασκαλίας και βίου, συνέρρεαν και στις εντυπωσιακές δημόσιες αγορεύσεις των ρητόρων. Θαύμαζαν την περίτεχνη γλώσσα τους, τον τόνο της φωνής και τις κινήσεις του σώματος, καθώς τους άκουγαν να εγκωμιάζουν το μεγαλείο της πόλης ή τα κατορθώματα του ηγεμόνα στις πανηγυρικές εκδηλώσεις.

Η ρητορική αποτελεί ένα διδακτό αγαθό, όπως πρώτος απέδειξε στους Αθηναίους του 5^{ου} π.Χ. αι. ο Γοργίας⁴². Έκτοτε η ιστορία της εκπαίδευσης πήρε διαφορετική πορεία, διότι η διδασκαλία της ρητορικής έγινε αφορμή για τη δημιουργία της δεύτερης μέσης βαθμίδας⁴³.

Παρ' όλα αυτά για την εποχή που εξετάζουμε, χωρίς οργανωμένη δημόσια εκπαίδευση και με ανύπαρκτη τη μεσαία τάξη, η εγκύκλιος παιδεία ήταν το πολύτιμο πρόνομιο λίγων μαθητών⁴⁴. Οι άμοιροι της εγκυκλίου παιδείας το μόνο μερίδιο που είχαν από αυτή τη θαυμαστή

⁴² «...à une époque où il n'existait que la langue parlée et la poésie, Gorgias a découvert un intermédiaire, ce que nous appelons aujourd'hui la 'prose littéraire' et qui a prévalu d'emblée, non seulement dans le genre oratoire, mais en histoire, avec Thucydide, disciple de Gorgias. A Gorgias, nous devons l' idée que la prose aussi peut être belle». Reboul, *La rhétorique*, p. 12.

⁴³ Το γνωστό trivium (γραμματική, ρητορική, διαλεκτική) και quadrivium (μουσική, αριθμητική, γεωμετρία, αστρονομία).

⁴⁴ Η εγκύκλιος παιδεία ονομάστηκε αργότερα από τους Λατίνους και «ελεύθερες τέχνες» (*artes liberales*), εφόσον προσιδιάζουν στους ελεύθερους πολίτες σε αντιδιαστολή προς τις βάνουσσες που απαιτούν χειρωνακτική εργασία και υποδουλώνουν το πνεύμα, «εἰσὶ δὲ τεχνικώταται μὲν τῶν ἐργασιῶν ὅπου ἐλάχιστον τύχης, βαναυσόταται δ' ἐν αἷς τὰ σώματα λωβῶνται μάλιστα, δουλικώταται δὲ ὅπου τοῦ σώματος πλεῖσται χρήσεις, ἀγεννέσταται δὲ ὅπου ἐλάχιστον προσδεῖ ἀρετῆς», Αριστοτέλους, *Πολιτικά* 1259b (Bekker page).

τέχνη ήταν οι δημόσιες αγορεύσεις των ρητοροδιδασκάλων, όταν ξεσπούσαν σε χειροκροτήματα σαγηνεμένοι από το εντυπωσιακό θέαμα και το ακρόαμα.

Τα κείμενα της Καινής Διαθήκης δεν αποτελούν λογοτεχνική παραγωγή συγγραφέων που παρακολούθησαν την εγκύκλιο παιδεία της εποχής. Γι' αυτό το λόγο και δεν υπακούουν στα κελεύσματα του αττικισμού ούτε υιοθετούν ένα από τα τρία είδη του ρητορικού λόγου⁴⁵ με τη συνακόλουθη δομή, τα επιχειρήματα και τις επιλογές του ύφους.

Οπωσδήποτε ουδόλως υστερούν από άφθονα σε ποικιλία και σε ποσότητα ρητορικά σχήματα⁴⁶, τα οποία όμως δεν είναι αποτέλεσμα της διδακτής ρητορείας αλλά της έμφυτης ευγλωττίας. Άλλωστε η επιστημονική θεώρηση της ρητορικής που θεμελιώθηκε από τον Αριστοτέλη περιέγραψε τη φυσική ευγλωττία που προϋπήρχε της συστηματικής σπουδής. Οι ρήτορες εξάλλου με τη διδασκαλία τους ένα φυσικό χάρισμα το μετέτρεψαν σε επίκτητο αγαθό.

Η συνάντηση των κηρύκων του ευαγγελίου με τους ρήτορες και τους σοφιστές συνέβη αργότερα, όταν διαμορφώθηκε το νέο λογοτεχνικό είδος της χριστιανικής ομιλίας με περιεχόμενο που είναι βαθειά ριζωμένο στην Γραφή και μορφή που υπακούει στα κελεύσματα της ρητορικής. Η γλώσσα ακολουθεί τους κανόνες της αρχαίας αττικής διάλεκτου, τα ρητορικά σχήματα μετατρέπουν τον πεζό λόγο σε ποιητικό και ο λόγος του ευαγγελίου δεν ηχεί ξένος προς τα γλωσσικά ακουστικά ερεθίσματα των αποδεκτών του⁴⁷. Το κριτήριο της γλωσσικής προ-

⁴⁵ Δικανικό, συμβουλευτικό, επιδεικτικό.

⁴⁶ Βλέπε τον ογκώδη τόμο του E. W. Bullinger, *Figures of Speech Used in the Bible*, Baker Book House, USA, ¹⁹1994.

⁴⁷ Μέσα σε παρόμοια επικοινωνιακά πλαίσια κινείται και η σύγχρονη

σαρμογής υπαγορεύτηκε από ιεραποστολικούς λόγους, όπως είχε συμβεί ενωρίτερα με τον Απ. Παύλο και τα υφολογικά χαρακτηριστικά των Κυνικών.

ρητορική ανάλυση της Γραφής, η οποία δεν αναζητεί τυπικά χαρακτηριστικά της κλασικής ρητορείας στα βιβλικά κείμενα, αλλά σε γενικές γραμμές εξετάζει την πρόσληψη του μηνύματος από τους αποδέκτες, οι οποίοι προσδιορίζονται από τον πολιτιστικό περίγυρο της εποχής τους. Βλέπε βασική μελέτη Kennedy, *New Testament*, p. 1-11 και Παπαδημητρίου, *Γλώσσα*, σελ. 79-118, όπου σύντομη παρουσίαση ρητορικής ανάλυσης της Γραφής και παράδειγμα εφαρμογής.